

RECENZJA PRACY DOKTORSKIEJ

mgr Izabeli Tereli pt. *„(Re)konstruowanie pamięci o żydowskich mieszkańcach w wybranych społecznościach lokalnych. Analiza socjologiczno-historyczna”*. Rozprawa przygotowana pod kierunkiem prof. dr hab. Kai Kaźmierskiej, z promotorem pomocniczym, dr Adamem Sitarkiem.

1.

Rozprawa p. mgr Izabeli Tereli podejmuje niezwykle ważny aspekt problematyki współczesnej pamięci zbiorowej (społecznej) o żydowskich mieszkańcach wybranych społeczności lokalnych tzw. Kraju Warty, włączonej w latach 1939-1945 do Rzeszy części Rzeczypospolitej. W przeciwieństwie do licznych studiów analizujących to zagadnienie w odmiennych kontekstach terytorialnych i problemowych, w swej pracy Autorka w centrum swego zainteresowania umieściła aktywność społecznych aktorów (inicjatorów pracy pośredniczącej – według jej propozycji terminologicznej) aktywujących (re)konstrukcję pamięci o dawnych żydowskich mieszkańcach lokalnych wspólnot unicestwionych w wyniku niemieckiej akcji „ostatecznego rozwiązania kwestii żydowskiej”. Ten aspekt nadal należy do słabo rozpoznanych i przebadanych obszarów w ramach tej problematyki. W jego eksploracji recenzowana tu rozprawa z pewnością będzie nie tylko dużą pomocą, lecz będzie dla kolejnych badaczy(ek) tego tematu także wzorem i źródłem inspiracji. Należy zgodzić się z Autorką, że wyniki jej badań „mogą stanowić wstęp do dalszych badań na szerszej grupie rozmówców, dostarczając gotową propozycję ram interpretacyjnych” (s.148). Godne uwagi *novum* rozprawy polega także na tym, że problematyka Zagłady w granicach wyznaczonego przez Niemców Kraju Warty kieruje odruchowo uwagę czytelnika w stronę pamięci związanej w wielkimi centrami Zagłady ogniskującymi w sobie zainteresowanie tą tematyką i w pewnym sensie ją „zawłaszczając”: getta Litzmannstadt oraz obozu zagłady w Chełmnie nad Nerem. W rozprawie poznajemy jednakże niedostrzegane i słabo wyeksplorowane „peryferie” tej problematyki, w postaci pamięci lokalnej w miejscach niegdyś nierzadko bardzo małych lecz żywotnych społeczności żydowskich które od 1941 r. systematycznie kierowano do większych centrów koncentracji i eksterminacji. Tłąca się o nich pamięć, odtwarzana na gruncie niemal całkowitej pustki, oddolne inicjatywy przypominające o zapomnianej historii, to głównie zasługa aktywnych, niedocenianych i samotnie to zadanie realizujących aktorów i aktorek społecznych. Autorka kieruje właśnie na nich swą uwagę, analizuje ich pracę w obszarze pamięci na niełatwym terenie, z dala od wielkich i znajdujących się w centrum zainteresowania ośrodków związanych z Zagładą Żydów, które (najczęściej przy okazji związanych z nimi rocznic) w największym stopniu ogniskują zainteresowanie mediów i elit politycznych (także zagranicznych). Na poddanym przez Autorkę obszarze możliwości działania są znacznie bardziej

ograniczone, a trudności, które stoją przed pragnącymi dokonać w tej materii zmian, są nieporównanie większe. Jest to zatem praca, którą nie sposób odnosić wyłącznie do terytorialnie określonego obszaru b. Kraju Warty. Badane w rozprawie problemy mają bowiem bardziej uniwersalny charakter i będą stanowiły niezbędną lekturę dla każdej osoby zainteresowanej procesami (re)konstrukcji pamięci o unicestwionych społecznościach polskich Żydów.

2.

Autorka postawiła sobie w pracy za cel wieloaspektowe odczytanie lokalnych pamięci, przedstawienia ich postaci i form, prowadzących do poznania motywacji i rodzajów podejmowanych działań przez aktorów społecznych i ich odbioru przez społeczność lokalną. Tak sformułowane cele są poprawne, spójne i finalnie zostały z nadwyżką zrealizowane, tym bardziej iż materiał badawczy ostatecznie umożliwia Autorce także stworzenie ram interpretacyjnych w ramach badanej problematyki i sformułowania ciekawych propozycji terminologicznych. Z tego względu recenzowana praca jest bezdyskusyjnie postępową w wiedzy nad badaną problematyką i stanie się inspiracją do dalszych nad nią studiów.

3.

Struktura pracy jest poprawna a treść poszczególnych rozdziałów wyczerpująco omawia najważniejsze aspekty badanej problematyki. Układ rozdziałów i ich proporcje nie budzą zastrzeżeń. Pracę rozpoczyna napisany ze znużeniem rozdział poświęcony pamięci zbiorowej (społecznej) i terminologicznych rozbieżności na obszarze tej subdyscypliny. Wnikliwie i fachowo Autorka analizuje w osobnych podrozdziałach definicyjne aspekty badanej problematyki. Rozdział drugi omawia kluczowe dla zrozumienia współczesnej postaci pamięci o Żydach i Zagładzie meandry przemian polityki pamięci od czasu PRL oraz przedstawia przyczyny zjawiska marginalizacji i zapomniania o unicestwionej w wyniku Holokaustu przeszłości polskich Żydów. Z kolei (re)konstrukcja pamięci o polskich Żydach to proces trudnych debat o relacjach z Polakami, zwłaszcza podczas wojny. Także te aspekty są wnikliwie i wyczerpująco omówione, podobnie jak przykłady lokalnych działań na rzecz (re)konstrukcji żydowskiej pamięci w skali mezo, co Autorka opisuje m.in. na przykładzie Łodzi. To wprowadzenie i wstęp do zejścia na najniższy poziom analizy obejmujące najmniejsze wspólnoty pamięci. Rozdział trzeci przedstawia wnikliwie historię życia i unicestwienia społeczności żydowskich w jedenastu wybranych do analizy miastach Kraju Warty, w których pejzażu pamięci nie tylko istnieją po dziś dzień pozostałości miejsc związanych z historią Żydów, lecz także w których udało się zrealizować wywiady z aktorami społecznymi zaangażowanymi w (re)konstrukcję pamięci. Rozdział czwarty omawia metodologię badania, wybrane techniki badawcze, dobór rozmówców, przebieg badania i jego analiz. W rozdziale piątym przedmiotem dociekań czyni Autorka motywę podjęcia się swej pracy / misji przez społecznych aktorów i ich doświadczenia inicjacyjne tkwiące nierzadko w kulturowym krajobrazie, opowieściach rodzinnych, często poczuciu zobowiązania i empatii. Rozdział szósty jest z kolei ciekawą, acz surową rozprawą z edukacją historyczną w wymiarze lokalnym, refleksją o „wytwarzaniu ignorancji” w obszarze pamięci przeszłości oraz o roli samorządów lokalnych, których władze są partnerem dla rozmówców Autorki, lecz swe działania podejmują najczęściej z dystansem, nierzadko lękiem o społeczny odbiór angażowania się w inicjatywę na rzecz żydowskiej pamięci przez swych wyborców. Nie pomija Autorka w swych analizach problemu stereotypów towarzyszących pracy nad pamięcią o Żydach. Wszystkie te elementy odtwarzają tym samym w szerokiej perspektywie społeczne ramy działań rozmówców, kreśląc ich spójny i całościowy obraz wprowadzający czytelnika w tę wielowymiarową rzeczywistość. W rozdziale siódmym proponuje Autorka schemat pracy (re)konstruktorów pamięci, analizuje proces wprowadzania pamięci w „lokalny krwioobieg”. W będącym zakończeniem rozdziału ósmym dokonuje Autorka podsumowania swej pracy. Przez wszechstronną analizę pojęć związanych z inicjowaniem

i byciem liderem (re)konstrukcji pamięci proponuje własny termin „inicjatora pracy pośredniczącej”. Rozprawę zamyka bibliografia i aneks z dyspozycjami do wywiadu, spisem map, fotografii i tabel.

4.

Autorka rozprawy wykazuje kompetencję i znanstwo na obszarze teoretycznych aspektów badanej problematyki. Odnosi się to szczególnie do socjologii w obszarze badań pamięcioznawczych. W sposób wyczerpujący zostają przedstawione najważniejsze terminologiczne i teoretyczne aspekty pamięci zbiorowej (społecznej), ale także relacje między historią a pamięcią, rola miejsc pamięci (lieux / milieux de mémoire) czy praktyki i rytuały upamiętniające (pamięć performatywna). Dobrą orientację w teorii i terminologii badanej problematyki widać m.in. w rozważaniach nad pamięcią społeczną, (re)konstrukcją pamięci, w rozważaniach poświęconych aktorom społecznym inicjującym pamięć o dawnych społecznościach żydowskich. Nie można pominąć zaawansowanej wiedzy z zakresu historii, które Autorka prezentuje w swej rozprawie.

5.

Pracę należy ocenić pozytywnie także pod względem formalnym. Autorka wykazuje znajomość i opanowanie techniki pisania. Nie budzą większych zastrzeżeń sposoby poprawnej redakcji tekstu, sporządzania przypisów, tabel, wykresów i bibliografii. Nie oznacza to wyeliminowania jakichkolwiek pomyłek i uchybień, szczególnie w przywołanych niepoprawnie nazwiskach (np. takich autorów jak Czarnowski, Korzeniewski, Piróg) lub nieścisłości pomiędzy końcową bibliografią a przypisami w tekście. Są to jednak przypadki stosunkowo rzadkie i nie wpływają na ocenę całości pracy.

6.

Znajomość metodologii badań należy przeanalizować na dwóch obszarach. Po pierwsze jest to sam dobór adekwatnych metod i techniki do badanej problematyki. W kontekście tematu wybór ten jest optymalny, dający w istocie najlepsze możliwości na jego najpełniejsze rozpoznanie i wyjaśnienie. Autorka zastosowała triangulację technik w ramach metodologii badań jakościowych: wywiady swobodne z aktorami społecznymi, kwerendę i analizę dokumentów archiwalnych i urzędowych, analizę regionalnej prasy, mediów społecznościowych, programów edukacyjnych. Wnikliwej analizie poddano zachowane żydowskie dziedzictwo materialne w krajobrazie pamięci. W pracy znalazł się ponadto interesujący materiał ikonograficzny. Całość łączy tu owocnie pracę socjologa i historyka. Po drugie, to zastosowanie tych metod w samym procesie badawczym. Także pod tym względem analiza dyspozycji do wywiadów jak i samych materiałów uzyskanych w trakcie badania nie budzi zastrzeżeń. Jest spójna i wyczerpująca.

7.

Ocena znajomości, doboru, analizy i interpretacji wykorzystanych w rozprawie źródeł literaturowych nie budzi zastrzeżeń. Autorka powołuje się na literaturę z obszaru badań pamięci zbiorowej, kompetentnie porusza się w jej terminologii oraz teoretycznych niejednoznacznościach, od których ten obszar nauki nie jest wolny. Dużym atutem pracy jest solidna analiza historycznego podłoża analizowanego tematu, prezentacja kontekstu wydarzeń z przeszłości będących tłem dla opisywanych procesów. W kontekście literatury przedmiotu dokonany przez Autorkę dobór zawiera najważniejsze z punktu widzenia tej tematyki rozprawy i źródła. Ponieważ praca Autorki wpisuje się w metodologię badań jakościowych, dokonane analizy ilościowe ograniczają się jedynie do statystyk form działań i upamiętnień w wybranych miastach dawnego Kraju Warty. Także liczebność zrealizowanych wywiadów nie daje możliwości na zastosowanie pomiarów o charakterze ilościowym. Analiza jakościowa zebranego materiału empirycznego jest poprawna, wyczerpująca w zakresie wyznaczonych

celów pracy. Samą analizę danych empirycznych w odniesieniu do literatury należy ocenić bardzo pozytywnie. Autorka nie ogranicza się do cytowania swych rozmówców. Interpretuje wypowiedzi sytuując je w teoretycznych ramach literatury przedmiotu. Wprowadza także propozycje ciekawych typologii, jak np. strategii działań aktorów społecznych w kontaktach z władzami i stereotypów na obszarze pracy pamięci w (re)konstrukcji pamięci o Żydach (rozdział szósty), proponuje schemat procesu pracy (re)konstruktorów pamięci (rozdział siódmy), formułuje także własne terminologiczne propozycje („inicjatorzy pracy pośredniczącej”) osadzone na mocnych podstawach analizy pokrewnej i generującej wiele niejednoznaczności terminologii (rozdział ósmy).

8.

Autorka poprawnie i przekonująco przedstawia uzyskane przez siebie wyniki. Założone cele badawcze zostają w pracy zrealizowane. Rozprawa jest zwięzła i w sposób jasny prezentująca omawiane zagadnienia.

9.

Do pozytywnych stron pracy należą:

- poruszenie w rozprawie słabo dotąd zbadanej problematyki aktorów społecznej (re)konstrukcji pamięci o żydowskich społecznościach unicestwionych w wyniku Zagłady
- podjęcie zagadnień związanych z pamięcią małych wspólnot, funkcjonujących na peryferiach „wielkiej pamięci”, poza głównym nurtem społecznego i politycznego zainteresowania
- dobra znajomość teorii socjologicznej w obszarze studiów nad pamięcią umożliwiającą dogłębne analizy i formułowanie własnych propozycji będących dla przyszłych badaczy tego tematu ramami interpretacyjnymi
- propozycje terminologicznych uściśleń w zakresie studiów nad aktorami inicjującymi (re)konstrukcję pamięci (Inicjatorzy pracy pośredniczącej)
- owocne połączenie badań socjologicznych i historycznych opartych o solidny warsztat na obszarze obu tych nauk

10.

Praca spełnia wymagania stawiane rozprawom doktorskim w obowiązujących przepisach, zgodnie z treścią art. 13 ust. 1 ustawy z dnia 14 marca 2003 r. o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki (Dz.U.2016 r. poz. 822,1311 ze zm.) i zasługuje na wyróżnienie.

Krzysztof Mielniczak